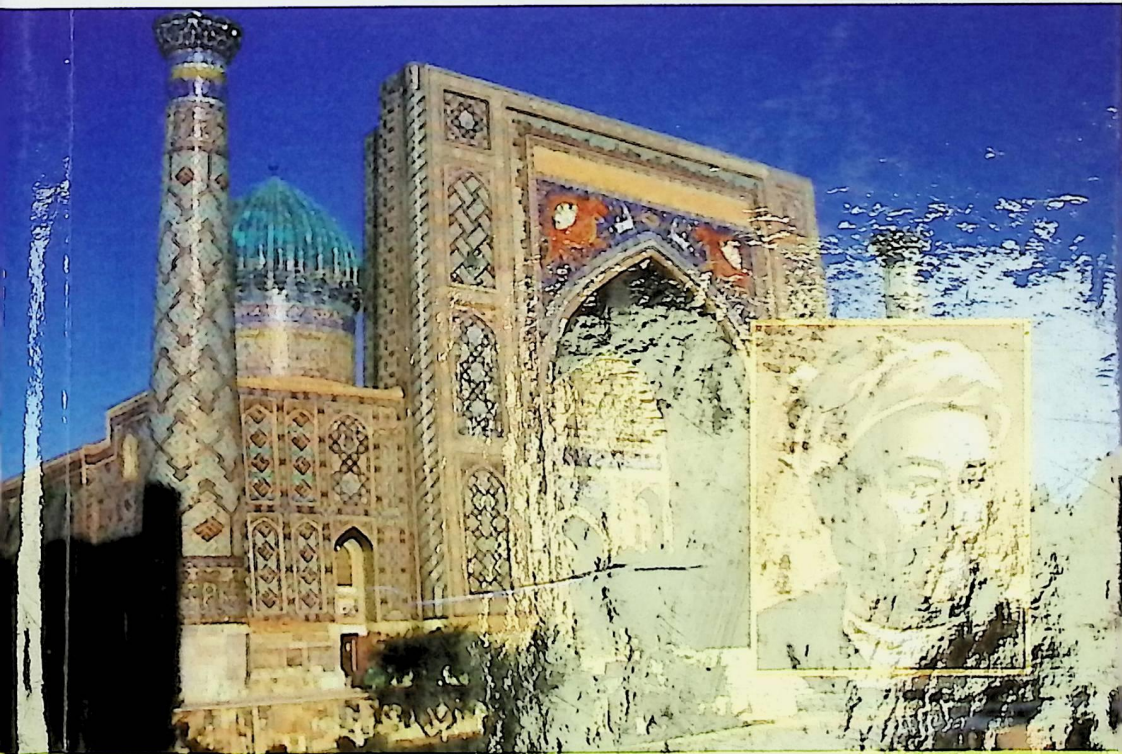

O'ZBEK TILI

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

SH.M. FAYZULLAYEVA, H.I. AZIMOVA, G.R. USMONOVA

O'zbek tili

O'quv qo'llanma

*O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan
litsenziya berilgan nashriyotlarda nashr qilishga
ruxsat berildi*

TOSHKENT – 2011

494.3(04)

F-30

Sh.M.Fayzullayeva, H.I.Azimova, G.R.Usmonova. "O'zbek tili". O'quv qo'llanma T.: TDIU, 2011. - 136 bet

Mas'ul muharrir:

f. f.n., dots. H.M. Qayumov

Taqrizchilar:

O'zMU f.f.d., prof Yo. Tojiyev

TDIU f.f.n., dots. M. Mallaboyev

O'quv qo'llanma "O'zbek tili" fani bo'yicha nofilologik OO'Yu bakalavriatining barcha yo'nalishdagi talabalariga mo'ljallangan. Mazkur qo'llanma kursning namunaviy dastur (2004) asosida tuzilgan va tilni chuqur o'rganishga yo'naltirilgan.

O'quv qo'llanma TDIU ilmiy Kengash majlisida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan. 6-yanvar 2011 - y. 20-sonli majlis bayonnomasi.

Ш.М.Файзуллаева, Х.И.Азимова, Г.Р.Усманова. «Ўзбек тили». Учебное пособие. – Ташкент: ТГЭУ, 2010, - 136 стр.

Ответственный редактор:

к.ф.н., доц. Х.М. Қаюмов

Рецензенты:

д.ф.н., проф. Ё. Тожиев

к.ф.н., доц. М. Маллабоев

«Ўзбек тили» - учебное пособие предназначено для студентов общих групп всех направлений бакалавриата нефилологических вузов. Содержание и структура учебного пособия направлены на совершенствования и активизацию устной и письменной речи студентов, на корректировку и углубления знаний по узбекскому языку.

Данный учебник составлен в соответствии с типовой программой (2004) курса.

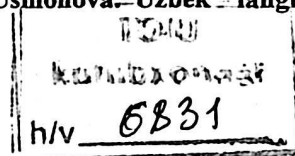
Учебное пособие обсуждено научным советом ТГЭУ и рекомендовано к изданию. 6 января 2010 г., протокол № 20.

Sh.M.Fayzullayeva., H.I.Azimova., G.R.Usmonova. "Uzbek language" Tashkent, TSUE. 2010, pages 136

Editor: p.h.d. Kayumov K. M,

Reviewers: associated prof. Tojiyev Y.

p.h.d. Mallaboyev M.

"Uzbek language" is a textbook written for the non - Uzbek students. The book describes in a specific way- speech sounds, grammar structure, exercises, texts and homeworks for independent work.

The is designed in concordance with standard-type programmer (2004) of the course and destined to Master Uzbek language deeply.

The book was Discussed and approved by TSUE board and it was recommended to be published on January 6, 2011. № 20

© Sh.M. Fayzullayeva, H.I. Azimova, G.R. Usmonova. TDIU, 2011.

SO‘Z BOSHI

TDIU da “O‘zbek tili” fani O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ijtimoiy majmuasining maxsus uslubshunoslik komissiyasi bayonnomasi va O‘zbekiston Respublikasi Oliy va O‘rta maxsus ta’lim vazirligi (2004-yil 17-avgust), Oliy o‘quv yurtlar ilmiy-uslubiy birlashmalarining faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengash Prezidiumining 2003- yil 15- fevraldagi majlisi qarori bilan tavsiya etilgan namunaviy dastur asosida o‘qitiladi.

“O‘zbek tili” kursi kelgusida filolog bo‘lmaydigan mutaxassislarning amaliy til bilish darajasini oshirishni, ega bo‘lgan yozma va og‘zaki nutq ko‘nikma va bilimlarini o‘zbek tili qo‘llanadigan har xil doiralarda qo‘llay olishlarini o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan.

Bu tilni o‘rganishning siyosiy ahamiyati shundaki, o‘zbek tili O‘zbekiston Respublikasining Davlat tilidir. Q‘zbekistonda yashaydigan har bir fuqaro bu tilni bilishi zarur. Bu, birinchidan, mamlakatning tashqi olam oldida obro‘isini saqlash va uni oshirish uchun xizmat qilsa, ikkinchidan, bir necha tilni bilish dunyoda tinchlikni saqlash va mustahkamlash uchun yordam beradi. Shuningdek, mamlakatimiz va chet el korxonalari o‘rtasidagi savdo aloqalarining kengayishi, zamonaviy firmalar soni ko‘payib borgan sari bir necha tilni biladigan mutaxassislarga tobora zaruriyat osha borayotganligi, o‘zbek tilining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati yanada ortib borayotganligidan dalolat bermoqda. Shu bilan birga o‘zbek xalqi tarixi, madaniyati, san’ati bilan tanishish, talabalarning ma’naviyatini kengaytirish, ularning dunyoqarashini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda 2011-2015 yillarda Oliy o‘quv yurtlarini rivojlantirish dasturi tayyorlanmoqda va ushbu hujjat yaqin vaqt ichida qabul qilinadi. Dasturdan ko‘zlang asosiy maqsad – oliy ta’lim muassasalarining moddiy – texnik bazasini yanada mustahkamlash, ularni zamonaviy o‘quv, laboratoriya va ilmiy uskunalar bilan jihozlash, pirovardida o‘quv dasturlarini takomillashtirish, tobora kuchayib borayotgan zamon talablariga javob beradigan kadrlarni tayyorlashda sifat jihatidan yangicha yondashuvlarni hayotga tqdbiq etishdan iboratdir.¹

¹ I.A.Karimov. Asosiy vazifamiz vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – T.: O‘zbekiston. 2010. – 48-b.

¹ I.A.Karimov. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз таракқиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади: 2010 йилда мамалакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. – Т.: Ўзбекистон, 2011. – 48 б.

TIL –MA’NAVIYAT KO’ZGUSI

(O‘zbek tilida nutq tovushlari.Urg‘u, ohang)

Tovush almashishi		Tovush tushishi	
Unlilar	Undoshlar	Unlilar	Undoshlar
son-sana ong-angla sayla-saylov o‘qi-o‘quv	yutuq-yutug‘i kurak-kuragi bilak-bilagi tilak-tilagi	shahar-shahri qorin-qorni burun-burni singil-singlisi o‘g‘il-o‘g‘li	men - mening past -pasay sust -susay

1-topshiriq. Matnni ifodali o‘qing. Gaplardagi ohang va urg‘uga e’tibor bering.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1989- yil 21- oktabrda bo‘lib o‘tgan sessiyasida o‘zbek tiliga “Davlat tili” maqomi berildi. Bu o‘zbek xalqining siyosiy va madaniy hayotida eng yirik voqea bo‘ldi. Bu quvonchli voqea har yili oktabr oyida butun mamlakatda keng nishonlanadi.

O‘zbek tili juda qadimiy til bo‘lib, VI-VII asrlardayoq bu tilda yirik asarlar yozilgan. Ahmad Yugnakiy, Mahmud Qoshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib, Xorazmiy, Lutfiy, Alisher Navoiy kabi buyuk adiblar o‘z asarlari orqali ona tilimizning boyligini, ko‘rkamligini ochib berdilar. G‘azal mulkinging sultoni Alisher Navoiy o‘zining “Majolisun- nafa’is”, “Muhokamatul-lug‘atayn” kabi asarlarida turkiy tilning kuch -qudratini, nafisligini namoyish qilgan.

Til har bir millatning dunyoda borligini ko‘rsatuvchi oynadir. Milliy tilni qanchalik asrasak, madaniyatimiz shuncha ravnaq topib yuksalib boradi. Dunyoda qanchadan - qancha odamlar yashaydi. Ularning o‘z Vatani, o‘z ona tili bor. O‘z tarixi, adabiy tilini bilmagan inson bo‘lmasa kerak.

2-topshiriq. Matnni o‘zbek tiliga tarjima qiling.

Величие языка

Великое чудо и великое богатство- речь людей. Умение созидать и говорить возвеличивают человека.

У каждого народа свой язык. Во множестве своём они, как берега, между которыми река не понимания. И вовсе были языкомосты. Веками они устанавливаются по-разному.

Рассказывают, что почтенный визирь и поэт Алишер Навои как-то на самаркандском базаре увидел двух возбуждённо торговавшихся людей. Размахивая друг перед другом кулаками, они орали: один - «се», второй - «уч». Из толпы их подзадоривали: «Не уступай», - и все хохотали.

- Они сейчас же подерутся, нечестивые, - сказал Навои подошёл к спорщикам.

-О, вы, наивные неучи,- обратился он к ним на двух языках, - вы же говорите одно и то же.

Таджикское «се» и узбекское «уч» означают «три».

Не потому ли народы испокон веков стремились освоить язык друг друга, чтобы понимать друг друга, жить в мире и в дружбе.

3-topshiriq. Matndagi urg'ularga e'tibor berib, ifodali o'qing. Quyida berilgan savollarga javob bering.

“Sen” yaxshimi, “Siz?”

“Siz” ham chiqar suyaksiz tildan,

“Sen” ham chiqar suyaksiz tildan.

Bilgin farqin: “Siz” yedirsa asal,

Kelar kulfat “sen” degan tildan.

Ha, “siz” ham bir tildan chiqadi, “sen” ham... Ammo bu ikki so'zning kishi ruhiyati va ma'naviy kamolotiga ta'siri bir-biridan keskin farq qiladi. Birinchisi, kishiga iliq kayfiyat bag'ishlasa, bahri-dilingizni ochsa, uni tildan qo'yagan kishiga nisbatan mehr uyg'onib, hurmat-izzat paydo qilsa, ikkinchisi, ya'ni sensirashni eshitganda (ayniqsa, o'zingdan kichikroq kishidan) o'zgacha holatga tushasiz. Sensirash esa manmanlik, dimog'dorlik, nodonlik alomatidir. Shu boisdan ham “Siz” rahmat keltirsa, “Sen” sirash har qanday kishida nafrat tuyg'usini uyg'otadi. Shuni ham aytish kerakki, odobda katta-kichik, ikir-chikir degan gap bo'lmaydi. Hamma narsa e'tiborga olinmog'i lozim. Hamma narsaga: yaxshi xulq, yaxshi odob, ibratli fazilatga yoshlikdan odatlanmoq kerak. Bir qaraganda, “sen” bilan “siz” ham kichik, ko'zga chalinmaganday tuyuladi-yu, ammo bu so'zlar o'zida chuqur ma'noni anglatadi.

- 1) "Sen" yaxshimi, "Siz"?
- 2) O'zidan kichikni "sen", kattani "siz"lab gapirishga sizning munosabatingiz qanday?
- 3) "Sen" yaxshimi, "Siz?" matnini so'zlab bering.

4 – topshiriq. Matnni o'qing va savollar tuzing.

Til -ijtimoiy hodisa

Til insonga va jamiyatga xos bo'lgan hodisadir. U insonlar orasidagi o'zaro aloqa vositasi bo'lgan bir quroldir. Til vositasida bir fikrni ifodalaydi, shuning uchun insonlar so'zlashganda o'z fikrlarini bildiradilar, fikr almashadilar. Shu bilan birga, so'zlashuv orqali, fikr almashuv yo'li bilan inson o'z fikrini to'ldiradi. Til fikr bilan chambarchas bog'langan. Til ong qadar eskidir. Ong, fikr paydo bo'lishi bilan til ham paydo bo'lgan. Ammo ibtidoiy til tuzilishi tomonidan sodda, mazmun jihatdan murakkab bo'lgan, fikr, tushuncha rivojlanishi, tabaqalanishi bilan til ham rivojlanadi, har bir tushunchani, fikrni ifodalash uchun ayrim so'z, ibora va gaplar qo'llana boshlaydi.

Til yagona tizimni tashkil etadi. Uning turli sohalari, tovushlari, so'zlari, qo'shimchalari, gap qurilishi bir-biri bilan uzviy bog'lanadi. So'z va tovushdagi o'zgarish gap va qo'shimchalardagi o'zgarishga olib keladi.

Tarixda o'z tovush tiliga ega bo'lmagan birorta ham ibtidoiy jamoa bo'lmagan.

Taxminiy hisoblarga ko'ra, dunyoda 1300 ta xalq va elat bo'lgani holda, 5000 ga yaqin til mavjud. Sudanda yashaydiganlar 117 tilda, Dog'istonda 100 dan ortiq tilda so'zlashadilar. Ayrim tillarda nihoyatda kam, masalan, kamasinlar- 200, qaragaslar- 600 kishi so'zlashsa ham, ular o'z tillarini ko'z qorachig'iday avaylaydilar, uning istiqboli uchun kurashadilar.

Xitoy aholisi – bir milliard ikki yuz million kishi bo'lib, bu yerda ingliz, hind, ispan, rus, fransuz tillarida ham juda ko'p kishilar so'zlashadilar. Angliya, Amerika, Kanada xalqlari, asosan, ingliz tilida so'zlashadilar. Meksika, Kuba, Chili kabi 20 dan ortiq lotin mamlakatlarida ispan tilida gaplashadilar. Demak, bir til ikki yo undan ortiq millatga xizmat qilishi mumkin. Tillarning yana bir ijtimoiy-ma'rifiy mohiyati shundaki, ular bir-biriga ta'sir etadi, bir-biriga so'z va iboralar o'tadi, bir millat yozuvi asosida boshqa millat yozuvi kelib chiqadi.

Lugʻat

Til – (язык) – kishilarning bir-biri bilan aloqa qilish vositasi

Til – (общественное явление) ijtimoiy hodisa

Davlat tili – (Государственный язык) mustaqil boʻlgan davlatning rasman qabul qilgan tili

Tilning rivojlanishi – (развитие языка) til doimo rivojlanib, boyib boradi (Soʻz oʻzgartiruvchi, soʻz yasovchi qoʻshimchalar hamda chet tilidan kirib keladigan yangi soʻzlar hisobiga).

Nutq – (речь) tovushlar talaffuzi orqali hosil boʻladi

Nutq maʼdaniyati– (культура речи) til qonun –qoidalariga rioya qilgan holda soʻzlashish

Fikr – (мысль) insonlar soʻz orqali oʻz fikrlarini ifodalaydilar

Ong – (разум) –faqat insonlargagina xos xususiyat

Tilning kelib chiqishi va shakllanishi – этимология и развития языка

Xalq tili – (язык народа) maʼlum bir xalqqa xos boʻlgan soʻzlashuv tili

Ogʻzaki nutq – (разговорная речь) faqat soʻzlashuv nutqi

Chambarchas bogʻlangan - (крепко связаны между собой) til fikr bilan chambarchas bogʻlangan

Yozuv – (письменность) fikrning belgi, harflar orqali ifodalanishi

Piktografiya – fikrni rasmlar vositasida ifodalash

Ideografiya – maʼlum maʼno anglatuvchi konkret predmet belgisining qoʻllanishi

Til – maʼnaviyat koʻzgusi – (язык как духовно нравственное зеркало) insonning oʻtmishi, milliy qadriyatlarga munosabati, butun borligʻini nomoyish qutuvchi vosita

“Sen” yahshimi, “Siz”? – как вежливее обратиться: “Ты” или “Вы”

Ogʻzaki nutqni rivojlantirish boʻyicha namunalar

Salomlashish

Assalomu alaykum!

Salom!

Xayrli tong!

Xayrli kun !

Xayrli kech!

Sizni koʻrganimdan xursandman.

Uchrashganimiz yaxshi boʻldi.

Sizni (seni) koʻrmaganimga koʻp

Приветствие

Здравствуйте!

Привет!

Доброе утро!

Добрый день!

Добрый вечер!

Очень рад (рада) Вас видеть.

Хорошо, что мы встретились.

Давно я вас (тебя) не видел(а).

bo'ldi. Ishlaringiz qalay (qanday)?
Rahmat, yaxshi.
O'zingizni qanday his qilayapsiz?
Yomonmas, rahhat.
Xush kelibsiz!
Uy ichingiz tinchmi?
Uyda gilar tinchmi?
Rahmat. Hammasi yaxshi.
Hammasi joyida.
Qanday ajoyib uchrashuv!
Ahvolingiz (qalay) qanday?
A'lo darajada.
Juda yaxshi.
Ishlar (qalay) qanday?
Joyida.
Sog'liq qalay?
Sog'lig'ingiz qanday?
O'rtaacha.
Nima yangiliklar bor?
Hammasi eskicha.

Как у вас дела?
Спасибо, хорошо.
Как себя чувствуете?
Ничего, спасибо.
Добро пожаловать!
Как поживает семья?

Спасибо. Все хорошо.
Все по-прежнему.
Какая приятная встреча!
Как живешь?
Отлично.
Очень хорошо.
Как дела?
Нормально.
Как здоровье?

Так себе.
Что нового?
Все по старому.

5- topshiriq. Matnni o'qing va unga savollar tuzing.

Qadimgi yozuvlar tarixidan

Markaziy Osiyodagi xalqlar, shu jumladan, o'zbek xalqi behad ko'hna yozuv madaniyatiga ega. Ular qadimda turli yozuvlardan foydalanib kelganlar. Bu o'rinda so'g'd, O'rxun-Enasoy (runik), uyg'ur, arab yozuvlarini esga olish kifoya. Har biri o'ziga xos bu yozuvlar muayyan darajada oromiy yozuvi bilan bog'liq.

Turkiy tillarga oid eng qadimiy yozma matnlar milodimizning beshinchi asriga tegishlidir. V-X asrlarda turkiy xalqlar orasida O'rxun yozuvi (boshqa nomlari - turkiy runik yozuv, dulbarchin) keng tarqalgan edi.

O'rxun yozuvi turkiy tillarning xususiyatlariga juda mos edi. Bu yozuv yodgorliklari rang-barang bo'lgan, lekin ulardan bizgacha, asosan, qabr toshlarida yozilgan bitiklarga yetib kelgan, chunki toshlar davr sinovlariga chidamlidir.

O'rxun yozuvi bilan deyarli bir davrda o'zbek xalqining ajdodlari uyg'ur yozuvidan ham foydalanganlar. Uyg'ur yozuvi sog'd yozuvi asosida shakllangan bo'lib, u Vatanimizda XV asrgacha iste'molda bo'lgan. Mashhur "Qutadg'u bilik" dostonining bir nusxasi, "Hibatul haqoyiq"ning bir necha nusxasi, Xorazmiy "Muhabbatnoma"sining bir nusxasi, xatto XV asrda ko'chirilib, bir to'plamga kiritilgan Lutfiyning bir necha g'azallari uyg'ur yozuvida yozilgan.

Arab alifbosiga asoslangan eski o'zbek yozuvi esa VIII asrdan boshlab qo'llanila boshlanadi. Deyarli 800 yil mobaynida bu yozuv uyg'ur yozuvi bilan yonma-yon ishlatilib kelindi. Ammo XVI asrdan, ya'ni shayboniylar hukmronligi davridan uyg'ur yozuvi iste'moldan chiqib ketdi.

Shuning uchun jadidlar XX asrning boshlaridayoq eski o'zbek yozuvini isloh qilish, uni o'zbek tiliga moslashtirish uchun harakat qildilar.

1929- yildan boshlab o'zbek xalqi lotin alifbosiga asoslangan yozuvdan foydalana boshladi. Oradan ko'p o'tmay, sobiq sho'ro tuzumida millatlarni tenglashtirish, millatlararo farqlarni yo'qotish harakati boshlandi, rus tilining ta'siri kuchaydi. Natijada, 1940- yildan boshlab o'zbek xalqi kirill (rus) alifbosi asosidagi yozuvga o'tdi.

Kirill alifbosining o'zbek tili xususiyatlarini ifodalash uchun qulay emasligi haqida mutaxassislar uzoq vaqt munozara qildilar, imloni takomillashtiradi deb, hatto kirill alifbosidan voz kechish haqidagi fikrlarni ilgari surdilar. Hozir dunyoda eng keng tarqalgan yozuv lotin yozuvidir, bu yozuvdan dunyo aholisining 30% foydalanadi. Ana shundan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi 1993-yilning 2- sentabrida "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida"gi Qonunni qabul qildi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi 1995- yil 6-mayda bu Qonunga ayrim o'zgartirishlar kiritish haqida Qaror qabul qildi. Bu hujjatlarga binoan yangi alifboga o'tish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi, deb ko'rsatilgan. Ushbu alifbo 26 ta harf va 3 ta harflar birikmasidan iborat.

6 – topshiriq. Quyidagi so'zlarni tarjima qiling, ular ishtirokida birikmalar yasang.

Til, so'z, gap, lug'at, gapirmoq, tinglamoq, yozmoq, o'qimoq, tushunmoq, tushuntirmoq, takrorlamoq, so'ramoq, javob bermoq, so'zlamoq, suhbatlashmoq, aytib bermoq, bajarmoq, yodlamoq, turlamoq, tuslamoq, so'zlashmoq.

7 – topshiriq. Tez aytishlarning o‘qilishiga ahamiyat bering.

1. Qo‘ng‘iroq qo‘g‘irchoqnikimi yoki qo‘ng‘iroq qo‘zichoqnikimi? (tez aytish)

Колокольчик (принадлежит) куколке или колокольчик (принадлежит) ягнёнку? (*скороговорка*)

2. Qarg‘a qaqimchi ekan, chumchuq chaqimchi ekan.

3. Anjir tagida zanjir, zanjir yonida anjir.

4. Jamila jiydani joyiga joyladi.

8 – topshiriq. O‘qing, takrorlang, davom ettiring.

g-g‘	k-q	x-h
yigit - o‘g‘il	kim – qayerda	xona - ha
dugona – lug‘at	darslik - qaysi	xarita - ham
dengiz – bog‘	kitob – qishloq	xizmatchi – shahar
... -- ...	... -- ...	... -- ...

9 – topshiriq. Nuqtalar o‘rniga u yoki o‘ harflaridan mosini qo‘yib, so‘zlarni ko‘chiring va tarjima qiling.

...zak	...y	...pka	...simlik	q...l
...zbek	s...z	q...sh	...tkir	t...r
...zoq	t...ng	...rmon	b...taloq	b...zoq
...zuk	t...n	...luq	...loq	d...st
...zum	k...z	...mid	t...rt	...ch
...yin	...roq	...nvon	t...rt	...ch
...yinchoq	...rtoq	t...n	...g‘il	t...rmush
...yqu	k...l	...nli	t...g‘ri	q...ruq
...lka	k...l	...rg‘u	m...shuk	q...m
s...r	k...r	z...r	q...l	q...r

10-topshiriq. Quyidagi so‘zlar ishtirokida gaplar tuzing.

qo‘l - рука
ko‘l - озеро
o‘qi - читай
o‘g‘il - мальчик

ildiz-корень
tog‘ora - корыто
mushuk -кошка
cholq‘u asbobi-горн

11-topshiriq. Quyidagi soʻzlarni toʻgʻri talaffuz eting.

oʻzbek	узбек
Qoʻshkoʻpir	Кушкупир
oʻrtoq	уртак
oʻrik	урюк
tarvuz	арбуз
Qoʻyliq	Куйлюк
Toshkent	Ташкент

12 – topshiriq. Matnni oʻqing va reja asosida soʻzlab bering.

Turkiy tillar tarmogʻi va oʻzbek tili

Hozirgi turkiy tillar tarkibiga Oʻrta Osiyo, Qozogʻiston va Sharqiy Turkistondagi oʻzbek, qozoq, qirgʻiz, qoraqalpoq, turkman va uygʻur tillari, Kavkazdagi ozarbayjon, qoʻmiq, qorachoy-bolqor, turuxman, gagauz va noʻgʻay kabi tillar, Volga boʻyi va Uraldagi tatar, boshqird va chuvash tillari, Sibirdagi yoqut (saxa), tuva, toʻfalar, xakas, kangmajiy, shor, chulim tillari, Ukraina, Moldova va Gruziyadagi urum, qrim va qarayim tillari, Turkiya va Bolqondagi turk tillari kiradi. Shunday qilib, turkiy tillar oilasi yuzga yaqin jonli tillarni oʻz ichiga oladi. Butun dunyoda turkiy tillarda bir necha yuz million kishi gaplashadi. Turkiy tilli aholi Uzoq Sharqdan Markaziy Yevropagacha, Taymir yarim orolidan Bolqon yarim oroligacha tarqalgan.

Turkiy tillar uzoq tarixiy yozuv madaniyatiga ega. Bu tillarga mansub bizgacha yetib kelgan yozma yodgorliklar eramizning V asrida bitilgan “Xuastuanift”, V-VII asrlarda yaratilgan Oʻrxun-Enasoy obidalaridir. Shuningdek, Mahmud Qoshgʻariyning “Devonu lugʻatit turk” asarida ham eng qadimgi davrlarga oid juda koʻp adabiy parchalar bor.

Turkiy tillar tarmogʻi bir necha ichki guruhlariga boʻlinadi. Oʻzbek tili oʻziga eng yaqin boʻlgan uygʻur tili bilan bu oilaning qarluq guruhini tashkil etadi. Ammo hozirgi oʻzbek tilida qarluq lahjasidan tashqari, qipchoq lahjasi va oʻgʻuz lahjasi xususiyatlari ham mujassamlashgan, chunki hozirgi oʻzbeklar tarkibida qipchoq va oʻgʻuz urugʻlarining vakillari ham bor.

Hozirgi turkiy tillar soʻz boyligi va grammatik qurilishi jihatidan bir-biriga juda yaqin, shuning uchun oʻzbek, uygʻur, qozoq, qirgʻiz,

qoraqalpoq, turkman, turk, ozarbayjon, tatar, boshqird, bolqor, qo'miq, no'g'oy millatlariga mansub kishilar so'zlashganda bir-birlarini bermalol tushunadi.

13-topshiriq. Tilga doir hikmatli so'zlarni o'qing va izohlab bering.

Aytar so'zni ayt, aytmaz so'zdan qayt.

Aytgan joydan qolma, aytmagan joyga borma.

Aytsam - tilim kuyadi, aytmazam - dilim.

Gap desang qop-qop, ish desang Samarqanddan top.

Gap kelganda otangni (ham) ayama.

Gap ketini gap ochadi.

Gapirganing kumush, gapirmaganing oltin.

Gapni gapir uqqanga, jonni jonga suqqanga.

Dili to'g'rining tili to'g'ri.

Qo'l yugurig'i- oshga, til yugurig'i - boshga.

Til qilichdan o'tkir.

Tilga e'tibor - elga e'tibor.

Tig' yarasi ketadi, til yarasi ketmaydi.

Коли нужно сказать – скажи, а коль не нужно – помолчи.

От приглашения не отказывайся, туда, куда тебя не приглашали – не иди.

Скажу – язык сгорит, не скажу – душа сгорит.

Слов – мешок, а дел на вершок.

Когда к слову придется, не жалея даже родного отца (ради истины не пожалея и родного отца).

Слово за словом вперёбой идут.

Сказанное слово – серебряное, несказанное – золотое.

Говори тому, кто тебя будет слушать, внимать, поддерживать, кто тебя поймет.

Что на душе, то и на языке.

Резвость рук к еде, резвость языка – к беде.

Слово (язык) острее меча.

Внимание языку – внимание народу.

Рана от слов больнее, чем рана от меча.

14-topshiriq. Matnni o'qing va quyida berilgan savollarga javob bering.

Til o'rganish
(chet elliklar nigohida)

Hamma o'z ona tilida yaxshi gapiradi. Ammo kishilar boshqa mamlakatga borib o'qishi yoki ishlashi mumkin. Yoki o'z mamlakatida yashab, boshqa xalqlar hayoti haqida ko'proq bilmoqchi bo'ladi. Buning uchun chet tilini o'rganishi kerak. Umuman, har bir kishi bir nechta tilni bilishi kerak.

Biz uchun o'zbek tili chet tili, ammo O'zbekistonda yashovchilar uchun bu til - Davlat tili. Biz O'zbekistonga keldik, shuning uchun o'zbek tilini o'rganmoqchimiz. Biz o'zbek tilini bemalol tushunish, shu tilda gaplashish, yozish va o'qishni bilmoqchimiz.

O'zbekistonda turli millat vakillari yashaydi. Ular hammasi Davlat tilini ham o'rganadilar. Bu yerdagi talabalar, ishchilar va turli kasb egalari ingliz tilini o'rganmoqdalar. Ko'plar ingliz tilini yaxshi biladi. O'zbekistondagi maktablarda ingliz tili yaxshi o'qitiladi. O'quvchilar shuningdek, nemis, fransuz, yapon, xitoy, fors va boshqa tillarni ham o'rganadilar.

Hozir yer sharida odamlar 5651 tilda gaplashar ekanlar. Shundan 50 tasi to'liq o'rganilmagan. 3800 ta til o'z yozuviga ega. Bundan tashqari 1400 ta shevalar borligini olimlar aniqlashgan.

Ko'p tilni bilgan kishilarni har doim madaniyatli va bilimdon deb hurmat qilishgan. IX asrda yashagan daniyalik olim Rasipe Xristian Gask 230 tilni bilgan ekan. Lvov universitetining professori Andrey Gavronskiy-140, akademik N.Marr-100 ta, Genrix Shliman-80 ta, Ukrainalik akademik yozuvchi Agafagel Krimskiy 60 ta tilni bilishgan.

Bizning zamonamizda ham ko'p tilni bilganlar oz emas. Masalan, kibernetikaning otasi hisoblangan. Nobert Viner 13 ta tilni o'rgangan. Buyuk Britaniya jurnalisti Garold Vilyams 80 ta tilni biladi.

Qizig'i shundaki, yer yuzidagi 14 ta tilni bilgan kishi istagan joyda odamlar bilan suhbatlasha olishlarini olimlar isbotlashgan. Xitoy, ingliz, rus, fransuz, nemis, ispan, arab, yapon, portugal, italyan, turkiy, hind, urdu va bengal tillari shu 14 ta til qatoriga kirar ekan.

Ko'p tillarni bilish - bizga buyuk ajdodlarimizdan qolgan meros. Buyuk shoir Alisher Navoiy arab, fors, turk tillarini yaxshi bilgan. U bu tillarda ajoyib she'rlar yozgan, o'zbek adabiy tiliga asos solgan.

Matnga berilgan savollarga javob bering

1. Matnda nimalar haqida yozilganini ayting?
2. Aytingchi, o'zbek tilini nima uchun o'rganyapsiz?
3. Til bilgan insonda qanday fazilatlar rivojlangan bo'ladi?
4. Ko'p tilni bilish insonga nima beradi?
5. Ko'p tillarni bilgan yana kimlarni bilasiz? Gapirib bering.

15-topshiriq. Nuqtalar o'rniga q yoki k harflaridan mosini qo'yib ko'chiring.

Yangi yil bayrami turli mamla...atlarda, turli xal... va elatlarda turli paytlarda turlicha ...utib olinadi. Jumladan, Yaponiyada yangi yil bayramiga tayyorgarli... bir necha ...un avvalro... boshlanib ...etadi. Barcha hovli-joy, uy eshi...lari oldiga bambu... va yosh ...ayin daraxtining shox-shabballari osib ...o'yiladi. Yangi yil ...uni tun yarmida ul...an ...o'ng'iro...lar 108 marta zang urib yangi yilning ...irib ...elayotganligidan xabar beradi.

16-topshiriq. Tutuq belgisi qo'yilishi bilan ma'nosi o'zgargan so'zlarni izohlang.

Ayon – a'yon, alam – a'lam, davo – da'vo, zafaron – za'faron, nasha – nash'a, surat – sur'at, eti bor – e'tibor, tana – ta'na, tarif – ta'rif, tasir-tusur – ta'sir, taqib – ta'qib, sher – she'r, sava – sa'va, qala – qal'a, davosiz – da'vosiz, shuba – shu'ba, qada – qa'da.

17-topshiriq. Quyida berilgan so'zlarni tartib bilan qo'yib, gaplar tuzing.

1. Aksincha, boshqaradi, haqida, kishi, grammatika, boshqarmaydi, uni, bilimi yo'q, til, tilni.
2. Madaniyatining, ona, yuksalishida, quroldir, tili, qudrati, xalq.
3. Boyitamiz, ona tilini, biz, o'rganish, fikrimizni, bilan, o'z.
4. Ona, ham, qadrlı, hamisha, uchun, biz, ona kabi, o'rgatgan, til.
5. Madaniyati, shaxsiy, bog'liqdir, nutq, ham, madaniy, bilan, so'zlovchining, saviyasi.
6. Aniq, shunchalik, bo'ladi, nutq, to'g'ri qanchalik, va, bo'lsa, u, tushunarli.

7. Turlicha, olimlar, asarlarida, va, vositalaridan, yozuvchilar, til, foydalanadilar.
8. Bir-birlariga, yozuv, bildiradilar, kishilar, orqali, fikrlarini, o'z.
9. Orqali, yillar, yozuv, voqealardan, oldin, biz, o'tgan, minglab, bo'lamiz, xabardor.
10. Orqali, shaxslar, yozuv, ilm, to'g'risida, madaniyat, fan, odatlar, va, ega, ma'lumotga, bo'lamiz.
11. O'z, belgilanadi, bilan, ona tiliga, mustaqilligining, biri, har, xalq, asosiy, bir, belgilaridan, bo'lgan, hurmat.
12. 21 - oktabrda, davlat, O'zbek, tili, 1989- yil, maqomi, qabul, berish, qildi, Qonun, tiliga, to'g'risida.

18-topshiriq. Matnni o'qing va reja asosida so'zlab bering.

"Salomlashish odobi" ga doir namunalar

Tanish yoki notanish ikki kishi bir-birlari bilan uchrashib qolsalar, salom berib ko'rishishlari juda lozimdir. Tanishlar faqatgina salomlashibgina qolmay, balki bir-birlarining hol-ahvollarini so'rashlari kerak.

Bir kishi ikkinchi kishiga salom bersa, darrov alik olib, salom javobini bersin. Salomni to'liq ravishda "Assalomu alaykum", deb aytilsin. "Assalomu alayka", "Salom alaykum" yoki "Salom" yohud "Salom berdik" deyish yaramaydi. Salom javobi "Vaalaykum-us-salom" bo'lib, "Alaykum salom", "Alaykas salom" yo faqat "Alaykum", deb aytish to'g'ri emasdir. "Assalomu alaykum" - arabcha so'z bo'lib, "sizga tinchlik bo'lsin", demakdir. "Vaalaykumus-salom" esa "sizga ham tinchlik bo'lsin", degan so'zdir.

Boshni egmasdan, qo'llarni ko'krakka qo'yib salom berish tavsiya qilinadi. Ko'p kishiga uchrashib qolgan kishi ularning har biriga alohida-alohida salom bermasin, hammasiga bitta salom kifoya qiladi. Yoshi kichik kishi yoshi kattaga, yurib ketayotgan kishi o'tirgan kishiga salom berishi lozim. Kamsitib, tahqir qilganday bo'lib, iljayib salom berish odobdan emas. Salom samimiy bo'lsin. Salom bergan kishi boshini qimirlatibgina qo'ymasdan, salom javobiga hurmat bilan to'la-to'kis eshittirib aytishi lozim. Bir kishi tanishini uzoqdan ko'rib qolib, uning yoniga kelish ilojini topmasa, o'sha yerdan turib, qo'lini ko'ksiga qo'yib salom ishorasini berishi kerak.

XIII. Интернет-сайтлар.

1. <http://www.spravka.gramota.ru/blang.html?id=166>;
2. <http://www.neuch.ru/referat/9119.shtml>;
3. http://www.bereg.ru/sprav_info/den_ed.shtml;
4. http://www.potrebitel.ru/newweb/?go=artikle&cid=41&num_id=15&mag_id).
5. www.gramota.ru.

XIV. Электрон дарслик ва ўқув қўлланмалар

1. Русский язык. Авторский коллектив кафедры русского языка ТГЭУ. Т.: ТГЭУ, 2006.

MUNDARIJA

Soʻz boshi.....	3
Til - ma'naviyat koʻzgusi	
Oʻzbek tilida nutq tovushlari.Urgʻu, ohang.....	4
Oʻzbekiston yagona Vatan	
Makon munosabatlarining ifodalanishi.....	25
Universitetim bilan faxrlanaman	
Obʻyekt munosabatlarining ifodalanishi.....	33
Inson va jamiyat	
Maqsad munosabatlarining ifodalanishi.....	46
Milliy qadriyatlar eʼzosi	
Aniqlovchi va aniqlanmish munosabatlarining ifodalanishi.....	56
Tarix va zamonamiz	
Zamon munosabatlarining ifodalanishi.....	74
Adabiyot va sanʼat- maʼnaviyat oʻchogʻi	
Oʻzbek tili leksikasi.....	84
Kelajak yoshlar qoʻlida	
Shart munosabatlarining ifodalanishi.....	95
Tabiat va inson	
Sabab-oqibat munosabatlarining ifodalanishi.....	107
Qahramonlar unutilmaydi	
Harakat -holat munosabatlarining ifodalanishi.....	118
Foydalanilgan adabiyotlar.....	128